

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВСП «ЗОЛОЧІВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ»**

**ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»**

Освітні програми:

Галузь знань: 20 Аграрні науки та продовольство

Освітньо-професійний ступінь: фаховий молодший бакалавр

Спеціальність : 208 Агроінженерія

Кваліфікація фаховий молодший бакалавр з агроінженерії

Спеціальність: 201 Агрономія

Кваліфікація: фаховий молодший бакалавр з агрономії

Галузь знань:21 Ветеринарна медицина

Спеціальність:211 Ветеринарна медицина

Освітньо-професійний ступінь: фаховий молодший бакалавр

Кваліфікація: фаховий молодший бакалавр з ветеринарної медицини

Викладачка Тетяна МАЛЬЧЕНЮК

Семінарське заняття – це організаційна форма навчання, яка передбачає обговорення проблем, що стосуються раніше прочитаної лекції чи розділу курсу. Полягає у самостійному вивченні студентами проблеми, підготовці рефератів, розгляді питань, що винесені на самостійну роботу студентів. Отже, мета семінарського заняття – допомогти студентам у засвоєнні основних питань з минулого України, набутті й розвитку ними навичок роботи із підручниками, монографічною літературою, періодикою, першоджерелами (уривками з історичних документів), активізація пізнавальної діяльності, розвиток творчого мислення студентів. На семінарському занятті відбувається обговорення теоретичних питань та питань, винесених на самостійне опрацювання, рецензування відповідей, робота з історичними картами, заслуховуються реферати студентів, вирішуються тестові та творчі (кросворди, історичні задачі і т.п.) завдання, виконуються історичні диктанти, аналізуються першоджерела, проводяться ділові ігри з історії тощо. Готуючись до заняття, студенти повинні вивчити конспект лекцій, ознайомитись (із стислим конспектуванням) з рекомендованою літературою, в першу чергу, відповідними параграфами підручників, посібників. Для того, щоб претендувати на оцінку — «відмінно» та — «добре», студенти мають опрацювати спеціальну літературу (уривки з джерел, монографії, наукові статті). Для отримання інформації бажано також використовувати матеріали ЗМІ (Інтернет, зокрема). Разом із тим слід пам'ятати, що використовуючи засоби Інтернету, можна отримати значний за обсягом матеріал, але користуватися ним слід з обережністю, оскільки не вся інформація з Інтернет Джерел є в дійсності повністю достовірною. Не слід без відповідного аналізу переписати матеріал, використовуючи наявні в Інтернеті бази студентських рефератів, курсові роботи тощо.

При виступі на семінарському занятті оцінюється не тільки глибина підготовки й обсяг опрацьованого матеріалу, але й здатність студента до самостійного аналізу, вміння робити власні висновки, висловлювати особисту точку зору на ті чи інші події. Після виголошення доповіді, завжди позитивно оцінюється вміння студента поставити питання доповідачу, розпочати або підтримати дискусію. Доповнення до виголошення доповіді мають бути чіткими та змістовними, вони не повинні повторювати сказане доповідачем іншими словами. Студенти повинні мати на увазі, що оцінка (відповідні бали) за заняття виставляється викладачем не лише за висвітлену студентом інформацію (виступ, письмова робота), а й за активність на занятті, своєчасність виконання самостійної та індивідуальної роботи, вміння роботи рецензію виступу колеги по групі, охайність ведення конспектів лекцій та папок самостійної роботи студентів.

Для визначення рівня засвоєння студентами навчального матеріалу використовуються такі методи контролю з відповідною оцінкою за кожний вид роботи:

- усний контроль (опитування);
- письмовий контроль;
- тестовий контроль (розв'язування тестів);
- створення постерів;
- написання рефератів, повідомлень, презентацій;
- складання есе;
- підготовка творчих робіт.

СЕМІНАР №1

Тема. Галицько – Волинська держава- спадкоємиця Київської Русі.

План

Політичний, соціальний та економічний розвиток в XII – першій половині XIV століть. Правління династії галицький Ростиславичів, Ярослав Осмомисл. Правління династії галицько – волинський Романовичів. Роман Мстиславич. Данило Галицький. Боротьба галицько – волинських князів з монголо – татарами. Занепад Галицько - Волинського князівства. Культура.

Рекомендовані теми рефератів

1. Данило Романович – будівничий Галицько-Волинської держави.
2. Монголо-татарське нашествя під проводом Батия на Русь.
3. Боротьба Данила Галицького проти монголо-татар.
4. Соціально-економічний розвиток Галицько-Волинської держави в XIII – першій половині XIV ст.
5. Місто Львів – столиця Галицько-Волинської держави.

Тези відповіді

1. Наприкінці 12 ст. — у першій половині 13 ст. князівства Середнього Подніпров'я (Київське, Чернігово-Сіверське та Переяславське) через нескінченні князівські усобиці, певну переорієнтацію світових торговельних шляхів, активізацію нападів кочівників, відтік населення з південних районів тощо економічно та політично занепадають. Посилила та поглибила руйнівні процеси в цьому регіоні монголо-татарська навала. Натомість у південно-західній частині Русі 1199 з'явилося нове державне об'єднання — Галицько-Волинське князівство, яке продовжило традицію державності у східних слов'ян.

Галичина та Волинь відокремилися від Києва наприкінці 11 ст. На цій території виникли удільні князівства: Галицьке, Звенигородське, Теробовлянське, Перемишльське, Волинське, в яких князували правнуки Ярослава Мудрого: Рюрик II Ростиславович (Перемишль), Василько Ростиславович (Теробовля), Володар Ростиславич (Звенигород). Син Володаря — Володимир (1141–1153), якого літопис називає Володимирком, об'єднав Перемиську, Теробовлянську та Звенигородську землі у складі одного князівства — Галицького зі столицею в м. Галичі.

Найбільшої могутності Галицьке князівство досягло за правління його сина Ярослава Осмомисла (1153–1187), оспіваного у «Слові о полку Ігоревім» Особливості політичного й соціально-економічного розвитку Галицької та Волинської землі в 11–12 ст.:

- віддаленість від Києва (це сприяло зменшенню можливостей впливу центральної влади);
 - специфіка природних умов (важкодоступність земель обох князівств для кочовиків зі Степу);
 - вдале географічне розташування на перехресті основних торговельних шляхів;
 - наявність великих родовищ солі (єдиних на території Русі того періоду, що сприяло економічному піднесенню, а також зміцненню позицій місцевих бояр);
- *край загострена боротьба місцевих бояр із князівською владою;

- втягнення у внутрішні конфлікти боярства з князями іноземних покровителів-угорців, а пізніше і поляків тощо.

Прагнучи зміцнення князівської влади, Ярослав Осмомисл боровся проти боярської опозиції (яка намагалася втрутитися в управління державою і, навіть у родинні справи князя). За його правління Галицьке князівство значно розширило свою територію. У зовнішній політиці князь уклав союзницькі договори з Угорщиною, Польщею, вів боротьбу з половцями, брав участь у боротьбі за Київ, підтримував дружні відносини з імператором Священної Римської імперії Фрідріхом I Барбаросою, Візантією.

Після смерті Володимира Ярославича (1187–1199) — останнього представника Ростиславичів, волинський князь Роман II Мстиславич (1170–1205) об'єднав Галичину і Волинь в одне Галицько-Волинське князівство в 1199.

I етап (1199–1205) — утворення та становлення. Спираючись на середнє і дрібне боярство та міщан, волинський князь Роман у 1199 придушив опір великих бояр і об'єднав Галичину й Волинь. Переможні походи проти Литви та Польщі помітно підняли його авторитет та посилили вплив на Русі. Уже 1202 Роман посів Київ і став великим князем. Літописець називає його «самодержцем всея Русі». Оволодівши значною частиною київської спадщини, Галицько-Волинське князівство на зламі 12–13 ст. за розмірами своїх володінь не поступалося Священній Римській імперії. Його зміцнення (на тлі занепаду князівств Середнього Подніпров'я) свідчило про те, що центр політичного та економічного життя поступово пересувається в західному напрямку. Центром своєї держави Роман обрав не орієнтований на Візантію Київ, а близький до кордонів західних держав Галич. Потужна торговельна артерія Буг — Дністер витісняє занепадаючий шлях «із варягів — у греки».

Роман став помітною фігурою, про що свідчить пропозиція Папи Римського 1204 в обмін на прийняття князем католицизму коронувати його. Галицько-Волинський князь був втягнений у жорстоку боротьбу між Гогенштауфенами і Вельфами, яка загострилася в тодішній католицькій Європі. В останні роки життя він запропонував модель підтримки «доброго порядку» на Русі. Планувалися припинення князівських міжусобиць, консолідація сил для відсічі зовнішнім ворогом, запровадження майорату (передачі князівського столу й усіх земель старшому сину, з метою зупинити процес роздробленості) та вибори київського князя (у разі смерті) шістьма найбільшими на Русі князями. Проте галицько-волинському князю не вдалося об'єднати Русь. У 1205 він трагічно загинув поблизу польського містечка Завихоста під час сутички з вояками краківського князя Лешка Білого.

II етап (1205–1238) — тимчасовий розпад єдиної держави. Зі смертю Романа розпочався майже 30-річний період боротьби за галицький престол. Характерними рисами державного життя в цей час були:

- зростання свавілля бояр, які дійшли до безпрецедентного порушення норм феодального права — оголошення князем боярина Володислава Кормильчича (1213–1214);
- безперервне втручання у внутрішні справи західноруських земель сусідніх держав — Угорщини та Польщі; проявом цього було проголошення «королем Галичини та Володимирії» п'ятирічного угорського королевича Калмана (Коломана), одруженого з дворічною польською княжною Саломеєю (розпочата після цього воєнна окупація тривала від 1214 до 1219);

- зростання монгольської загрози, що вперше заявила про себе 1223 на березі р. Калки (Данило Романович взяв участь у битві русичів та половців з монголо-татарами: галицькі та волинські формування входили до коаліції руських князів);
- енергійна боротьба за відновлення державної єдності Данила Галицького (яка тривала до 1238).

1219 Данило Романович почав княжити у м. Володимирі і збирати батьківську спадщину. У результаті тривалої боротьби Данилові Галицькому вдалось подолати угруповання галицьких і перемишльських бояр, орієнтованих на підтримку Угорського королівства. 1237–1238 Данило остаточно укріпився в м. Галичі; Волинь він залишив молодшому братові Василькові, який у всіх важливих справах діяв спільно з Данилом. 1237 закладає м. Холм (сучасне м. Хелм, Польща), куди перенесено з м. Галича князівську резиденцію.

III етап (1238–1264) — об'єднання та піднесення, активна боротьба із золотоординським ігом. Відновивши єдність, Галицько-Волинське князівство набирає сили та відвоює втрачені позиції. 1238 під м. Дорогочином Данило розгромив тевтонських лицарів Добжинського ордену. 1239 він знову поширив вплив на м. Київ, у якому залишив управляти свого воєводу Дмитра (очолив оборону міста від орд хана Батия в грудні 1240). Відчуваючи реальність постійної загрози із Заходу і Сходу, зводить низку міст-замків (Данилів, Кременець, Угровеськ та інші). 1243–1244 — здійснив походи на Польщу (підкорив Люблінську землю).

Галицько-Волинська держава в період правління Данила Галицького. У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславович об'єднав Волинське і Галицьке князівства в єдиній державі. Здійснюючи активну зовнішню політику, цей вольовий правитель зумів значно розширити межі своїх володінь. Проте, із його смертю (1205 р.) у Галицько-Волинській державі розпочався тривалий період міжусобиць, інтриг та іноземного втручання. Помираючи, Роман Мстиславович залишив двох малолітніх синів – чотирирічного Данила і дворічного Василька. Його вдова, княгиня Анна, заручившись підтримкою угорського короля Ендре II, була визнана боярами регентом при малолітньому Данилові, але втримати владу не змогла. 94 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. Восени 1205 р. – навесні 1206 р. племінник Романа, удільний белзький князь Олександр Всеволодович, за допомогою краківського князя Лешка Білого зайняв Володимир, а в Галичі утвердилися сини Ігоря Чернігівського (героя “Слова о полку Ігоревім”) Володимир, Роман і Святослав, котрі по материнській лінії доводилися онуками Ярославу Осмомислу, тому могли законно претендувати на галицьку спадщину. Княгині Анні довелося тікати спершу з Галича, а далі й з Володимира. Данилове дитинство пройшло при дворі його дядька, угорського короля, а самій Анні з Васильком вдалося через деякий час повернутися на Волинь, до провінційного Белза. Брати Ігоревичі, осівши в Галицькому князівстві, швидко увійшли в конфлікт зі свавільними галицькими боярами. Чернігівці стратили 500 бояр, а інші утекли до Угорщини, де під королівською протекцією перебував малий Данило. Галицькі бояри оголосили королеві про бажання повернути Данила Романовича на княжий стіл. Упродовж 1210 р. з'єднані сили угорців і місцевої знаті взяли з боями Перемишль, Звенигород і Галич, і десятилітній Данило був урочисто посаджений на престол. Під час заколоту 1213 р. галицька знать обрала князем боярина Володислава Кормильчича. Данила відвезли до матері на Волинь. Обурені цим польські і угорські феодалі, під проводом захисту прав Данила і Василька, захопили Галичину та Волинь і розділили її між собою. Ендре II передав галицьке княжіння своєму п'ятирічному синові Коломану (Кальману). За санкцією папи у 1217 р. Коломан був офіційно

коронований на Королівство Галицьке. Опорою малолітнього короля мали стати проугорськи налаштовані бояри на чолі з найзаможнішою людиною Галичини - Судиславом. Краківський князь Лешко Білий взяв під свій контроль розчленовану на дрібні уділи Волинь. Намагаючись позбутися занадто сильного сусіда, Лешко звернувся до свого Історія України.

Частина I: Від найдавніших часів до XVIII ст. 95 двоюрідного брата, новгородського князя Мстислава Удатного (Удалого). Використавши перебування Ендре II у хрестовому поході, Мстислав у 1219 р. вигнав угорців з Галича. Лешко Білий, який розпоряджається Волинню, помістив вдову Романа Мстиславовича, Данила та Василька спершу в Белзі, пізніше в Бересті, а з 1213 р. – у маленькому Кам'янці над р. Горинню. Волинська знать, на відміну від галицької, залишалася вірною Романовичам, які не полишали надії повернути батьківську спадщину. В 1215 р., коли Данилові виповнилося 14 років, Лешко Білий змусив Олександра Всеволодовича Белзького повернути княжичу батьківський стіл у Володимирі. Впродовж наступних 15 років брати “збирали” батькову спадщину, діючи в тісній злагоді між собою. Коли в Галичі вокняжився Мстислав Удатний, Данило спробував увійти з ним у союз, одружившись 1219 р. на старшій Мстиславович дочці Анні. Мстислав за порадою боярина Судислава у 1222 р. пошлюбив свою дочку Марію з молодшим сином Ендре II королевичем Ендре, і тоді ж передав йому в держання Перемишль. Не почувавши себе в Галичині впевнено, у 1227 р. Мстислав Удатний виїхав звідси назавжди. Від’їжджаючи, він заповів галицький стіл молодшому зятю – королевичу Ендре. У 1230 р. міщани Галича запросили на княжіння Данила. Після тривалих боїв, у яких союзниками Романовичів виступали загони мазовецького правителя Конрада і половці, місто вдалося здобути. Проте до закінчення війни було ще далеко. Лише у 1238 р. Данило Романович повернув собі Галич і частину Галичини. 1239 р. князь здобув Київ і послав свого тисяцького Дмитра захищати місто від монголо-татар. 17 серпня 1245 р. під м. Ярославом на р. Сян відбулася вирішальна битва між претендентами на Галичину (Романовичі, угорці, половці, литовці, поляки). Ця битва, 96 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. виграна синами Романа, підсумувала сорокалітню боротьбу “за галицьку спадщину”. Данило остаточно утвердився у Галичині й віддав Волинь Василькові. Обидва князівства продовжували існувати як одне ціле під зверхністю старшого брата. Данилові вдалося здійснити два головні завдання правителя – встановити внутрішній мир у своїх володіннях і забезпечити їх авторитет в очах сусідів. На довгі часи зійшли у тінь свавільні галицькі бояри, перетворені на слухняних васалів, а княжу родину не роздирали криваві усобиці. У 1239 р. монголо-татарські війська на чолі з Батием (Бату) рушили на Південну Русь, зруйнували Переяславщину, Чернігівщину. 6 грудня 1240 р. після жорстокої облоги вони здобули та зруйнували Київ. Мужніх оборонців Києва на чолі з тисяцьким Дмитром, як і більшість жителів було вбито або полонено. З Києва орди Батія пішли на Волинь і Галичину, здобули та зруйнували Колодяжин, Кам'янець, Володимир, Галич та інші міста. На початку 1241 р. монголо-татари рушили на Польщу, Угорщину, Хорватію. Повернувшись з переможного походу завойовники утворили у Пониззі Волги власну державу – Золоту Орду із столицею у Сараї. На Русі запанувало монголо-татарське панування (“іго”). У 1246 р., після поїздки Данила у столицю Золотої Орди – Сарай, Романовичі досягнули м'якої форми залежності від татаро-монголів: вважалися федератами (союзниками) хана. Вони змушені були висилати власне військо для татарських походів в Польщу та Литву, але регулярної данини, супроводжувальної переписом населення, не платили. У внутрішній політиці князь Данило прагнув здобути прихильність міщанства. Він укріпив багато існуючих міст, а також заснував нові: Холм (1237), Львів (1256). Протекційна політика Данила

сприяла переселенню у новозбудовані міста русичів, німців, поляків, вірмен, євреїв. Наслідком Історія України.

Частина I: Від найдавніших часів до XVIII ст. 97 економічної стабілізації стало те, що у 1250-х роках розгорнулися масштабні фортифікаційні роботи з будівництва фортець та замків, метою яких була підготовка до боротьби з татарами. Паралельно князь Данило розпочав переорієнтацію зовнішніх контактів Галицько-Волинського князівства. Його партнерами (чи противниками) віднині стають західні сусіди: угорські королі, краківські, мазовецькі і сілезькі князі, австрійські правителі, а також литовські володарі, чия щойно створена держава енергійно виступила на історичну арену. Данило звернувся до римського папи Інокентія IV з проханням організації хрестового походу європейських правителів проти монголо-татар. За це князь обіцяв перевести свої землі під церковну юрисдикцію Риму. Інокентій IV визнавав суверенність прав галицько-волинських князів, а у випадку з'єднання церков обіцяв збереження особливостей грецького обряду і слов'янської літургії. Проте організувати хрестовий похід не вдалось. Але в грудні 1253 р. в Дорогичині посланець Інокентія IV, абат бенедиктинського монастиря з сицилійського міста Мессіни Опізо вручив Данилові королівські регалії – вінець, скіпетр і корону, та коронував його королем. Король Данило Галицький для зміцнення держави використовував також династичні шлюби своїх дітей з правителями сусідніх земель. Він брав активну участь у політичному житті центральної Європи, втрутився у боротьбу за австрійський трон, кандидатом на який висунув сина Романа. Цими кроками Данило зумів зупинити експансію польських, угорських та литовських феодалів на українські землі. Невдача з організацією антитатарської коаліції не зупинила Данила Романовича від конфлікту з монголо татарами. У порозумінні з братом Васильком та синами він успішно вів війну з татарським воєначальником Куремсою і навіть взяв під контроль підвладні останньому 98 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. Болохівську землю та Поділля. Проте 1259 р. велике військо монголо-татар під орудою темника¹¹² Бурундая несподівано рушило на Галичину і Волинь. Бурундай змусив володарів князівства зруйнувати укріплення всіх, за винятком столиці – Холма, міст та фортець краю. Помер Данило Галицький у 1264 р. Таким чином, за правління короля Данила Романовича Галицько-Волинська держава змогла вистояти у внутрішній боротьбі з боярством, та зовнішній – з монголо-татарами. Князь зміцнив державу, уклав вигідні мирні угоди, скріплені міждинастичними шлюбами своїх синів. Авторитет князя, його активна зовнішня політика стали стимулом до проголошення галицьких і волинських земель королівством.

Галицько-Волинська держава за наступників Данила Галицького. Після смерті Данила Галицького його син Шварно Данилович (1264-1269) на короткий час об'єднав Галицьке князівство з Литвою. Лев Данилович (1264–1301), який успадкував Львів і Перемишль, а після смерті Шварна – Холм, Белз і Галич, значно розширив свої володіння, приєднавши до них Люблінську землю і частину Закарпаття з м. Мукачевим (1292). У Володимирі в цей час правив Володимир Василькович (1271-1289), у Луцьку Мстислав Данилович (з 1289 р. також у Володимирі). Лев Данилович загалом проводив агресивну зовнішню політику, якій сприяло ослаблення західних сусідів. Він визнав зверхність Золотої Орди, залишаючись, як і його батько, союзником хана. Столицю держави Лев переніс до міста заснованого на його честь. Енергійні завойовницькі плани Льва не були до вподоби його двоюрідному брату Володимиру Васильковичу, правителю Волині. Він не брав участі у походах Льва, всю увагу приділяючи будівництву та укріпленню міст, зведенню храмів, збиранню книжок. Як висловився про нього ¹¹² Темник – ватажок загону чисельністю 10 тис. воїнів. Історія України.

Частина I: Від найдавніших часів до XVIII ст. 99 літописець “Це був книжник великий і філософ, якого не було перед ним у всій землі, ані по ньому не буде”. Саме з його смертю завершується Галицько-Волинський літопис, тому про події наступних десятиліть історики мають лише епізодичні відомості. Після смерті князя Льва Даниловича престол унаслідував єдиний представник роду Романовичів Юрій I Львович (1301-1308). Час його правління позначився відносним мирним розвитком держави та економічним розквітом. Послаблення Золотої Орди позитивно вплинуло на зміцнення позицій Юрія I. Галицько-Волинське князівство змогло на деякий час знову пересунути південні межі своїх володінь аж до нижньої течії Дністра і Південного Буга. І хоча Юрію I довелось повернути польським князям завойовану батьком Люблінську землю (1302), інші конфлікти з сусідами вирішувались мирним шляхом. Юрій I прийняв титул “короля Русі та князя Володимирі”. У 1303 р. за згодою царгородського патріарха у Львові створено окрему Галицьку митрополію. Її утворення сприяло розвитку традиційної культури і допомагало захищати політичну незалежність об’єднаного князівства. У 1308-1323 роках у Галицько-Волинській державі спільно правили сини Юрія I – Лев II і Андрій (1315-1323). Їх активна зовнішня політика була спрямована на налагодження союзницьких і торговельних відносин з Польщею та Тевтонським орденом. Союз з тевтонцями був необхідний для обмеження впливу зростаючої Литовської держави та для боротьби з татарами. Для умиротворення литовських князів, що захопили Дорогочинську та Берестейську землі, укладено між династичний шлюб доньки Андрія з сином литовського князя Гедиміна – Любартом. У 1315 і 1320-1322 роках в Закарпатті відбулись повстання селян та місцевих феодалів проти короля Угорщини Карла-Роберта Анжуйського. Після їх придушення 100 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. Галицько-Волинська держава втратила Мукачеве та прилеглу округу. Близько 1323 р. за невідомих обставин (припускають – у поході проти Орди) загинули обидва останні представники роду Романовичів – брати Андрій та Лев Юрійовичі, перший з яких був волинським, а другий галицьким князем (після смерті Данила Галичина і Волинь формально становили єдину державу, хоча частіше управлялися двома правителями). У 1324-1325 рр. в ролі галицького і волинського правителів епізодично згадуються двоє братів-князів із Сілезії, нібито запрошених боярами, а на початку 1325 р. княжий престол зайняв обраний волинськими боярами 14- річний Болеслав Тройденович, син мазовецького князя і сестри покійних Романовичів Марії Юріївни. Він був охрещений за руським обрядом під іменем Юрія II. Князь перемістив столицю у Володимир, проте міцної опори серед місцевої знаті не знайшов. Князю закидали надмірну протекцію міщанам-іноземцям – чехам та німцям, потурання католицькому духовництву та ін. Внаслідок боярської змови 7 квітня 1340 р. Юрія-Болеслава було отруєно, а на княжий стіл запрошено Любарта Гедиміновича, охрещеного Дмитром. Реально влада Любарта-Дмитра обмежувалася Волинню. За певними свідченнями (втім, доволі сумнівними), Юрій-Болеслав перед смертю визнав своїм наступником польського короля Казимира III. Через декілька днів після смерті галицько-волинського правителя Казимир оволодів Львовом, проте втримати його не зміг, наразившись на сильний опір міщан. Тож фактичним розпорядником Галичини впродовж 1340-х рр. став один з найближчих радників покійного Юрія-Болеслава – боярин Дмитро Дедько. Під титулом “старости й управителя Руської землі” він проводив майже незалежну політику. В 1344-1345 рр. Казимир III зумів відірвати від території, контрольованих Історія України. Частина I: Від найдавніших часів до XVIII ст. 101 Дедьком, Сяноцьку землю, а 1349 р. здійснив масштабний похід на Русь, захопив Львів, Белз, Холм, Берестя та Володимир. Наступного року Володимир, Берестейщину, Белзьку та Холмську землі волинцям вдалося відвоювати, а боротьба за Галичину продовжувала з перервами тривати аж до

1382 р. Так завершився розтягнутий більш, як на півстоліття другий цикл воєн “за галицьку спадщину”. Власне в ці неспокійні часи остаточно окреслилися переорієнтація життя галичан на Захід, на взірці, запозичені від угорських, чеських та польських сусідів. Так, з середини XIV ст. у містах почало розповсюджуватись магдебурзьке право, занесене іноземцями-ремісниками; в княжих канцеляріях під впливом юридичної практики латинського документа оформилися канони руської актової мови; у вжиток увійшло безліч нових реалій соціального життя і супутніх їм деталей побуту.

3. Культура Галицько-Волинського князівства. Культура Галицько-Волинської держави була частиною і, водночас, продовженням культури Київської Русі. В той час, як південноруські князівства під навалом татар у культурному відношенні суттєво занепадають, Галичина і Волинь стають потужними осередками збереження старих – візантійсько-руських культурних традицій та запозичення нових – західноєвропейських. Галицько-Волинська держава зберігала тісні економічні та культурні зв'язки з Київською, Чернігівською, Пінською та північними землями Русі. Через Галичину і Волинь пролягали важливі торговельні шляхи зі сходу на захід. На Волинь і в Галичину надходили ремісничі і художні вироби з Київщини та північно-руських князівств, перебували ремісники та митці. Водночас, близькість до Польщі, Угорщини, Чехії та інших західноєвропейських держав перетворювала Галицько-Волинську державу у зону обміну політичними, економічними і, особливо, культурними надбаннями між Заходом і князівствами Русі. 102 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. Побутова культура населення Галицько-Волинської держави була обумовлена рівнем розвитку економічних і політичних відносин. На жаль, до наших днів збереглися лише епізодичні відомості про тогочасний побут. Так, населення західних земель України проживало у містах та селах. Невеликі за розмірами села складались з відокремлених дворич (житлові та господарські будівлі, виконані з дерева), кожне з яких було оточене землеробськими угіддями, пасовищами та лісом. Побутова культура селян мало змінився з часів існування Київської держави. Землеробський, осілий спосіб життя поєднував любов до землі, родини та Батьківщини з християнськими цінностями. Побутова культура міщан значною мірою залежала від їх майнового та соціального становища. Заможні верстви населення могли собі дозволити краще житло, дорогий, привезений купцями із-за кордону одяг, зброю і посуд. Феодальна еліта використовувала золоті та срібні прикраси, закордонні тканини, іноземну їжу і вина. Галицько-Волинський літопис залишив нам описи укріплень міст, міських та позаміських будинків князя та його адміністрації, багатьох церков та монастирів. Міські собори та церкви будували з каменю, цегли та дерева, прикрашались колонами, різьбою, мозаїкою, скульптурами, іконами, вітражами, ювелірними виробами, литва з кольорових металів. Князі та наближені до них сановники вважали своїм обов'язком жертвувати значні кошти на будівництво та оздобу церковних споруд. Осередками культурного життя держави була церкви та монастирі православної церкви, князівські двори та міста (Володимир-Волинський, Галич, Холм, Львів, Перемишль та інші). Переважна маса населення засвоювала освіту та культуру через вивчення старослов'янської мови (церковна мова). Такою мовою навчали у школах при церквах та монастирях дітей різних прошарків населення. Кращі учні й, Історія України. Частина I: Від найдавніших часів до XVIII ст. 103 передусім, вихідці із заможних верств здобувати вищу освіту. Для цього обов'язковим було добре знання грецької мови. Фольклорні пам'ятки Галичини і Волині дійшли до наших днів фрагментарно і то лише завдяки місцевим літописам та польським хронікам. У Галицько-Волинському літописі згадуються народні перекази про початок Галича і

Галичину могилу, про хана Отрока і про евшан-зілля, пісні про князів Романа, Данила і Василька, а також приказки та приповідки. Найвідоміший польський середньовічний хроніст згадує героїчну пісню на честь князя Мстислава Мстиславича. До наших днів дійшли згадки про відомого, але гордого співця-дружинника Митусу з Перемишля, який не хотів служити Данилу Галицькому, про половецького музиканта Ора та інші. Подібні згадки свідчать про багатство усної народної творчості галичан і волинян, її багатогранність. Найціннішою історичною та літературною пам'яткою XIII ст. на західноукраїнських землях без сумніву є Галицько-Волинський літопис. Він був створений за зразком візантійських хронографів і був компіляцією з різних джерел: літописів Галича, Володимира, Холма, Перемишля, Пінська, Любомиля, візантійських хронік, літературних і наукових творів, офіційних документів, усної народної творчості. Його редактори не виходили з хронологічного переліку подій, а намагались подати прагматичне оповідання в біблійному стилі, з оцінкою діяльності князів Романовичів, згодом, волинської династії, особливо, Володимира Васильовича. Літописи створювались при різних князівських дворах, але загалом були продуктом однієї літописної школи. Отже, культура Галицько-Волинської держави тісно пов'язана з культурою Київської Русі, є її органічним продовженням. Увібравши в себе західноєвропейські запозичення та впливи, вона водночас зберегла та передала культурні надбання Русі народам Центральної та Західної Європи.

Рекомендовані джерела та література

Джерела:

1. Галицько-Волинський літопис / За ред. М.Ф. Котляра. – К., 2002.
2. Галицько-Волинський літопис / Переклад. і післямова Л. Махновця // Жовтень, 1982. – № 7.
3. Літопис Руський. За Іпатським списком / Переклад Л. Махновця. – К., 1989.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2018. – С. 65-70.
2. Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990.
3. Історія України в особах IX-XVIII ст. – К., 1993.
4. Історія України. Навчальний посібник / Під ред. Смолія В.А. – К., 1997.
5. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – К.: Наукова думка, 1984.
6. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. – К., 1996.
8. Котляр М.Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі. – К., 2005.
10. Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі. – К., 1996.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1995. – С. 233-269.

Документи та матеріали

Уривок з Галицько-Волинського літопису про діяння князя Романа

У рік 6709 [1201]. Початок княжіння великого князя Романа, що був державцем всієї Руської землі, князя галицького. По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих, ... Він-бо кинувся на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав [хана їхнього] Отрока в Обези за 106 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. Залізні ворота, а [хан] Сирчан зостався коло Дону, рибою живлячись. Літопис руський.

За Іпатським списком / Переклад Л. Махновця. – К., 1989. – С. 368.

Уривок з Галицько-Волинського літопису про боротьбу Данила Романовича проти угорців

По тих же літах [березень 1233 р.] двинув рать Андрійкоролевич на Данила... Андрій-королевич рушив проти нього, сиріч на січу. Він ішов по рівнині, а Данилові й Василькові [треба] було з'їхати з високих гір. І деякі ж заперечували: "Хай би стали ми на горах", – вони були проти того, щоб сходити. Данило тоді сказав, як ото писання говорить: "Той хто зволікає на битву – боязливу душу має", – [і] заставивши їх, він поспішив зійти на них. Василько при цім ішов проти угрів [праворуч], а Дем'ян-тисяцький та інші війська многі йшли ліворуч, а Данило йшов своїм полком посередині. Полк же його був великий і виладнаний був із хоробрих людей із ясним оружжям, і вони [угри], бачачи їх, не хотіли зітнутися з ним, а повертали на Дем'яна та інші полки. Але приїхали соколи, стрільці [Данилові], і не видержали люди [Андрієві] – вони побили їх, і ті прийшли в замішання. Дем'ян тим часом зіткнувся з Судиславом [Бернатовичем], а князь Данило заїхав у тил їм і [вої його] кололи їх. Дем'ян же подумав, що то все вороги є, і побігли [люди Дем'янові] перед ним [Данилом]. А Данило ввігнав списа свого в противника, та спис зламався, і він видобув меча свого, і, поглянувши сюди й туди, побачив, що полк Васильків стоїть, добре борючись і угрів ганяючи. Видобувши меча свого, він рушив братові на підмогу і багатьох поранив, а інші ж од меча його умерли. З'єднавшись із воєводою Мирославом і побачивши, що угри збираються Історія України. 107 [докупи], вони поїхали на них удвох, і ті, не видержавши, побігли. Та приїхали другі [угри], і вони зіткнулися [з ними], і ті не видержали. А вони обидва, ганяючись, розлучилися. Потім же [Данило] бачив, що брат його добре бореться – і сулиця його була кривава, і ратище посічене ударами мечів...

Літопис руський. За Іпатським списком / Переклад Л. Махновця. – К., 1989. – С. 389.

Повідомлення Галицько-Волинського літопису про битву на Калці

У рік 6732 [1223]. У той же рік прийшла нечувана рать: безбожні моавитяни, прозвані татарами, прийшли на землю Половецьку, і половці стали [супроти них. Але навіть хан] Юрій Кончакович, що був найбільший між усіх половців, не зміг вистояти перед ними. І побіг він до ріки Дніпра, і многі [половці] побиті були. І прибігло половців багато в Руську землю, і говорили вони руським князям: "Якщо ви не допоможете нам, – [то] ми

нині порубані були, а ви завтра порубані будете”. І була рада всіх князів у городі Києві, [і] нарадись вони так: “Лучче б нам зустріти їх на чужій землі, аніж на своїй”. Тоді бо Мстислав Романович був [князем] у Києві, а Мстислав [Святославович] у Козельську і Чернігові, а Мстислав Мстиславович [Удатний] у Галичі, – це ж були старійшини в Руській землі... Се ж іще молоді князі, [котрі були тут]: Данило Романович, Михайло Всеволодович, Всеволод Мстиславович київський та багато інших князів... А Василька [Романовича] не було, бо він, молодий, лишився у Володимирі. Звідти ж, [із Києва], рушили вони місяця квітня і прийшли до ріки Дніпра, до острова Варязького. І приїхала туди до них уся земля половецька, і чернігівці приїхали, і кияни, і смольняни, й інші землі. Всі ми посуху Дніпро перейшли, – так ото покрита вода була безліччю 108 Лаврецький Р.В., Нагірняк М.Я., Телюк С.Р. човнів. А галичани й волинці, кожен зі своїми князями, і куряни, і трубчани, і путивльці, кожен зі своїми князями, прийшли кіньми. А вигонці галицькі рушили по Дністру і ввійшли в море, – човнів же була тисяча. І ввійшли вони в ріку Дніпро, і провели [човни] вгору до порогів, і стали коло ріки Хортиці, на броді близ Протолчів. Був вже з ними [воєвода] Домажирич Юрій і [боярин] Держикрай Володиславич. Коли ж прибули вісті у стани, що [татари] прийшли вже поглянути на руські човни, то Данило Романович, почувши [це] і сівши на коня, помчав подивитися на небачену рать. І кінники, які були з ним, і багато інших князів, з ним погналі подивитись на небачену рать. Але ті одійшли, і Юрій [Домажирич] їм, [князям], говорив: “Вони стрільці є”. А інші казали: “Вони прості люди є, гірші половців”. Юрій же Домажирич мовив: “Вони ратники є і добрі вої”. І, приїхавши [назад], вони сказали [це] Мстиславу [Романовичу], і Юрій [про] все сказав. І промовили молоді кнізі: “Мстиславе і другий Мстиславе! Не стійте! Підемо проти них!” І перейшли всі князі, Мстислав [Романович], і другий Мстислав [Святославович] чернігівський, річку Дніпро. І інші князі прибули, і рушили [всі разом] у поле Половецьке. Перейшли ж вони Дніпро в день вівторок [23 травня 1223 р.]. І зустріли татари полки руські, але стрільці руські перемогли їх і гнали в поле далеко, рубаючи, і зайняли їх скот... Звідти ж ішли вони вісім днів до ріки Калки [і] зустріли їх сторожі татарські, і сторожі [ці] билися з ними, і вбитий був [воєвода] Іван Дмитрійович та інших двоє з ним, а татари од’їхали звідти. На ріці Калці татари зустріли їх, війська половецькі і руські. Мстислав Мстиславович тим часом повелів Данилові попереду перейти з полками ріку Калку і іншим полкам [піти] з ним, а сам після нього перейшов. Сам же він поїхав у сторожі, і, коли побачив полки татарські, він, приїхавши, сказав: “Оружиться!”

Мстислав же [Романович] і другий Мстислав [Святославович], сиділи у стані, не знаючи [цього], тому що Мстислав [Мстиславич] їм обом [нічого] не сказав – через зависть, бо велика незгода була меж ними. Коли зіткнулися війська між собою, то Данило виїхав наперед, і [воєвода] Семен Олуйович, і [воєвода] Василько Гаврилович. Ударили вони в полки татарські, і Василько був збитий [з коня], а сам Данило поранений був у груди. Але через молодість і одвагу він не чув ран, що були на тілі його, був бо він віком вісімнадцяти літ, був бо він сильний, – і Данило кріпко боровся, побиваючи татар. Мстислав [Ярославич] Німий, бачивши це [і] подумавши, що Данило збитий був, помчав і сам між них, бо був той муж дужий, [і] тому, що він [був] родич Романові, із племені Володимира, на прозвище Мономаха. Він бо, велику приязнь маючи до отця його, йому й поручив по смерті свою волость. Татари ж утікали, а Данило побивав їх своїм військом, і Олег [Святославич] курський. Кріпко вони билися, [але] інші полки [татарські] зіткнулися з ними, [і] за гріхи наші руські полки було переможено. Данило, бачивши, що все сильніше в битві налягають вороги [і] стрільці їх стріляють сильно, повернув коня свого на втечу – через те, що кинулися [за ним] противники. І коли він біг, то захотів води, [і], пивши, відчув рану на тілі своєму, – в

битві не помітив він її через силу й мужністьвіку свого. Був бо він смілий і хоробрий, од голови й до ніг його не було нанім вади”. І сталася перемога над усіма князями руськими, якої ото не бувало ніколи. Татари ж, перемігши руських князів за гріхи християн, пішли й дійшли до Новгороду Святополчського, а руси, які не знали лукавства їх, виходили назустріч їм із хрестами, і вони побити їх усіх.

Літопис руський. За Іпатським списком / Переклад Л. Махновця. – К., 1989. – С. 379-381.

Уривок з “Історії монголів” Плано Карпіні посланця римського папи Інокентія IV у Золотій Орді (1246 р.)

Татари... пішли проти Русі і зробили велике винищення в землі Руській, зруйнували міста і кріпості, повбивали людей, обложили Київ, що був столицею Русі, і після довгої облоги вони взяли його і повбивали жителів міста; звідси, коли ми їхали через їхню землю, ми знаходили безліч голів і кісток мертвих людей, що лежали в полі; бо це місто було дуже велике і дуже багатолюдне, а тепер воно зведене майже наніщо; ледве існує там двісті домів, а людей тих держать вони в самому найтяжчому рабстві. Просуваючись сюди, вони своїми боями спустошили всю Русь. Вони [золотоординці] ні з ким не укладають миру, виключаючи тих, які підкоряються їм, бо ...мають від Чингісхана наказ підкорити собі всі народи... І ось чого вони від них вимагають: ходити з ними, коли їм завгодно, на війну проти всіх і давати десятину від усього – як з людей, так і з речей... Чоловіків, що не мали дружин, забирали з собою; це саме робили і з жінками, в яких не було законних чоловіків... Решті ж, за їх звичаєм, переписавши, наказували, щоб кожний, як малий, так і великий, навіть немовля ододенне, бідний і багатий, давав данину... Хто не платить цієї данини... лишається в рабстві. Так само посилають вони за володільцями земель, наказуючи їм з'явитись до себе негайно; коли ж ті приїжджають, то їм не віддають ніякої належної шани, а поводяться з ними, наче з підлими людьми; вони змушені давати великі подарунки воєводам, їх жінкам, чиновникам, тисячникам і сотникам; усі татари взагалі, і навіть слуги їх, з великою надокучливістю просять у них подарунків, і не тільки в них, а й у послів, від них присланих. Інших же шукають нагоди вбити... З іншими поводяться ласкаво і дозволяють їм від'їжджати додому, а інших страчують напоями чи отрутою. Наміри ж їх полягають у тому, щоб самим володіти землею, а тому вишукують засобів винищувати благородних людей. Від тих же, кому дозволяють від'їжджати, вимагають синів чи братів, яких уже ніколи від себе не випускають... А коли помре батько чи брат або спадкоємець, то сина чи брата ніколи не відпускають, а, навпаки, усю маєтність забирають собі... В землях тих володільців, яким дозволяють повертатись, ставлять своїх баскаків (збирачів данини), волі яких провинні коритись як герцоги, так і взагалі всі. Якщо ж жителі якогось міста чи землі не роблять того, що вони хочуть, то баскаки ці сповіщають, що вони невірні татарам, і так руйнують це місто або цю землю і вбивають жителів сильною рукою татар, які за наказом правителя цієї землі приходять несподівано і раптом на них кидаються...

раптом на них кидаються...

Іоанн де Плано Карпіні. Історія монголів. – СПб., 1911. – С 33-34.

Уривок з Галицько-Волинського літопису про коронацію Данила Галицького

[1253 р.] У той же час прислав папа послів достойних, що принесли [Данилові] вінець, і скіпетр, і корону, які означають королівський сан, кажучи: “Сину! Прийми од нас

вінець королівства”. Він бо перед цим прислав [був] до нього біскупа веронського і каменецького [Якова Браганца], кажучи йому: “Прийми вінець королівства”. Але він, [Данило], у той час не прийняв був [вінця], сказавши: “Рать татарська не перестас. Зле вони живуть із нами. То як могу я прийняти вінець без підмоги твоєї?”. Тим часом Опізо, [посол папський], прийшов 114, несучи вінець [і] обіцяючи: “Ти матимеш поміч од папи”. Але він, [Данило], все одно не хотів, та умовила його мати його [Анна], і [князі лядські] Болеслав [Стидливий] та Сомовит, [син Кондрата], і бояри лядські, кажучи: “Прийняв би ти вінець, а ми [готові] єсмо на підмогу проти поганих”. Він, отож, прийняв вінець од бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи [Ін]нокентія, і від усіх єпископів своїх. [Ін]нокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру [і] про возз’єднання церкви.

Прийняв же Данило од бога вінець у городі Дорогочині, коли він ішов на війну [проти ятвягів] із сином Львом і з Сомовитом, князем лядським.

Літопис руський. За Іпатським списком / Переклад Л. Махновця. – К., 1989. – С. 412-413.

Лев Данилович у Львові

По смерті батька Лев правив виділеними йому землями і жив у Галичі. Якось він сказав братам – Мстиславові і Шварну, що сиділи на тронах в інших містах Галицько Волинського князівства: “Львів мені миліший, перенесу столицю з Галича до Львова”. І молоде місто, засноване його батьком, стало рости і розбудовуватися. Багато гарних і величних споруд з’явилися тоді в ньому. І татари не перечили цьому – Лев умів підтримувати з ними мирні стосунки. Тай не були вже вони тією страшною силою, що раніше, оскільки в них безперервно точилися ханські міжусобиці за владу. 1270 року занедужав і помер Левів дядько Василько Романович. Тепер головним князем усієї Галицько Волинської держави став Лев Данилович, а столицею – місто, наречене його ім’ям. На вулицях Львова вже чути було і німецьку, й польську, й угорську мови. А потім залунала й вірменська – з дозволу Лева тут оселилася ціла вірменська колонія... Місто Лева швидко стало знаним на всю Європу. Це була столиця все ще сильної держави і важливий культурний центр... [У державі] процвітали всякі ремесла й науки, виростали церкви й монастирі – свідчення заможності краю...

Слабоштицький М. З голосу нашої Кліо: (Події і люди української історії). – К.: Фірма “Довіра”, 1993. – С. 52-53).

СЕМІНАР № 2

Тема. Козацька Україна (Гетьманщина) в другій половині XVII- XVIII ст.

План повідомлень

Модель і структура козацької держави: територія, устрій , військо, судочинство. Зміна політичної еліти (зі шляхетської на козацьку). Соціальні групи в середовищі козацтва. Особливості козацького господарювання. Правове і соціальне становище селянства, його категорії. Міста і їхні спільноти, практики самоврядування. Міське господарство. Етнічні та релігійні групи. Становище православної церкви та її духовенства. Правобережне козацтво. Слобідська Україна. Запорозжя (Військо Запорозьке Низове). Ліквідація Гетьманщини. Значення.

Презентації

Тези відповідей

1. Політичний устрій. На звільнених від польського панування українських землях сформувалася Українська козацька держава. Її офіційна назва в цей час була Військо Запорозьке. Внаслідок того, що території, на яких вона була розташована, підпорядковувалися гетьманській владі, її називали також Гетьманщиною. Сучасні дослідники називають її Українською гетьманською (козацькою) державою.

В основу політичного устрою Української козацької держави було покладено систему органів влади Війська Запорозького, що існувала до 1648 р., і традиції козацького самоврядування Запорізької Січі. За козацькою (січовою) традицією найвищим органом

влади в Гетьманщині була Генеральна військова рада. У ній брало участь усе козацтво, а іноді й представники інших суспільних верств. Гетьману належала вища військово-адміністративна й судова влада, що поширювалася на всі стани. Він був главою держави й обирався Генеральною військовою радою безстроково. Гетьман очолював уряд, скликав Генеральну військову та Старшинську ради, утілював у життя прийняті ними рішення. За його підписом «рукою власною» виходили універсали, накази й розпорядження. Гетьман розглядає скарги на рішення полкових і сотенних судів, відав фінансами, за рішенням ради розпочав війну й укладає мир, командував армією, підтримував дипломатичні відносини з іншими державами.

Поступово зростав вплив Старшинської ради. Вона опікувалася військовими, адміністративними, господарськими, правовими й зовнішньополітичними питаннями. Рішення Старшинської ради були обов'язковими для гетьмана. Рада при гетьмані була дорадчим органом, що складався з його довірених осіб. Вона обговорювала з гетьманом можливі шляхи розв'язання найважливіших питань державного життя та готувала проекти рішень для Старшинської ради.

- Чи можна стверджувати, що політичний устрій Української козацької держави — Війська Запорозького — був демократичним? Поясніть свою думку.

Гетьманщина — назва, яка вживалася щодо Української гетьманської (козацької) держави в 1648—1764 рр.

Генеральна військова рада — найвищий державний орган за часів Гетьманщини.

Генеральна старшина — назва членів уряду Гетьманщини.

Універсал — адміністративно-політичний акт вищого органу державної влади. «Універсалами» також іноді називали свої звернення ватажки народних повстань.

Гетьманські універсали — маніфести або законодавчі акти в Речі Посполитій та Гетьманщині в XVI—XVIII ст. Найбільш виразної форми вони набули з часу проголошення гетьманом Б. Хмельницького.

ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ — ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО середини XVII ст.

Центральним органом виконавчої влади став уряд Гетьманщини. Він вирішував усі поточні справи внутрішнього управління та відносин Війська Запорозького з іншими державами. Уряд складався з генеральної старшини, яку спочатку обирали, а з часом почав призначати гетьман. До генеральної старшини входили: писар (очолював Генеральну військову канцелярію, займався закордонною політикою та вів усі справи Генерального уряду), суддя (один або двоє; здійснював керівництво вищим судом при Генеральному уряді), обозний (забезпечував матеріальне постачання армії та артилерії), підскарбій (завідував державною скарбницею і фінансами; до 1654 р. ці функції виконував гетьман). До генеральної старшини належали також два осавули (військові ад'ютанти гетьмана), хорунжий (охоронець військової короги), бунчужний (охоронець гетьманського бунчука) і наказний гетьман (тимчасовий керівник збройних сил для проведення воєнних операцій).

У полках існували власні уряди, що склалися з полковників і полкової старшини (писар, суддя, обозний, осавул, хорунжий). Полковник був головним представником центральної влади на території полку. Полковника обирали на полковій раді, але часто його призначав уряд.

2. Адміністративно-територіальний устрій. За умовами Зборівського договору Українська козацька держава охоплювала територію колишніх Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств загальною площею понад 200 тис. км². Держава поділялася на полки, що були одночасно адміністративно-територіальними одиницями й підрозділами козацького війська. У 1649 р. на Лівобережжі існувало сім полків (Полтавський, Ніжинський, Чернігівський, Миргородський, Прилуцький, Переяславський і Кропивнянський), а на Правобережжі — дев'ять (Київський, Канівський, Білоцерківський, Уманський, Чигиринський, Черкаський, Кальницький, Корсунський і Брацлавський). Кількість полків не була сталою, а змінювалася відповідно до військово-політичної ситуації в Гетьманщині. Так, у 1649 р. налічувалося

16, а в 1654 р. — 18 полків. У кожному полку залежно від території та кількості населення було 10—20 і більше сотень, у кожній із яких був сотенний уряд із сотника, писаря, отамана, осавула та хорунжого. У сотні могло бути від кількох десятків до 200—300 козаків.

Територія Запорозької Січі разом із її володіннями становила окрему адміністративну одиницю, якою управляла Січова рада на чолі з кошовим отаманом. Функції столиці держави виконував Чигирин, що був резиденцією гетьмана.

3. Українське військо. Фінанси та судочинство. Після битви під Корсунем Б. Хмельницький розпочав створення українського козацького війська. Його ядром стали реєстрові та запорозькі козаки, до яких приєдналися повсталі «покозачені» селяни та міщани. Для подальшого формування й організації українських збройних сил Б. Хмельницький використовував територіальну полково-сотенну систему: певна територія виставляла декілька сотень вояків, які об'єднувалися в полк. Основу армії становила оснащена вогнепальною зброєю піхота. Нестача власної кінноти компенсувалася за рахунок союзної кримськотатарської кінноти. Військо Б. Хмельницького мало значну артилерію. Вона складалася з полкової артилерії та окремої артилерії головного командування (гетьмана). У ній використовувалися гармати, захоплені повстанцями у визволених містах та замках, а також власні, виготовлені в майстерні Ніжина. Керівні посади в українському війську обіймали представники реєстрової козацької старшини, русинської шляхти й найбільш шановані козаки.

Полк — у Гетьманщині: 1) адміністративно-територіальна одиниця; 2) підрозділ козацького війська.

Сотня — у Гетьманщині: 1) адміністративна одиниця у складі полку; 2) підрозділ козацького війська.

У містах і містечках козацькі громади обирали «городових отаманів», а міщанами керував вїйт, якого затверджував гетьман.

У селах владу над селянами здійснював староста, а над козаками — сільський отаман.

Новий адміністративно-територіальний поділ, запроваджений в Українській козацькій державі, відрізнявся від старого поділу на воєводства й повіти тим, що полки й сотні були відносно невеликими військово-адміністративними одиницями. Унаслідок цього влада стала ближчою до потреб людей, а керівництво на місцях здійснювалося простіше та ефективніше.

Генеральний військовий суд став найвищою судовою установою в Гетьманщині. Він розглядав скарги на рішення нижчих судів, а також виняткові справи, із якими зверталися безпосередньо до гетьмана.

Фінансову систему Гетьманщини до 1654 р. контролював особисто Б. Хмельницький. На звільненій території ліквідовувалися всі старі державні податки та вводилися нові. Основними джерелами поповнення державної скарбниці стали податки, прикордонні торгові мита, доходи від промислів та із земельного фонду. Селяни, які жили на колишніх державних і приватних землях, відтепер сплачували «чинші на Хмельницького». Лише останні забезпечували надходження до скарбниці Гетьманщини 100 тис. злотих щорічно.

В Українській козацькій державі існувала власна система судочинства. Замість станових (городських, земських і підкоморських) судів було створено Генеральний військовий суд, полкові та сотенні суди. Козацьким судам підлягали не лише козаки, але й шляхтичі, міщани та селяни, особливо за тяжкі злочини (убивства, розбій тощо). У містах із магдебурзьким правом, як і раніше, існували суди магістратів. Справи духовенства розглядалися в церковних судах.

4. Зміни в соціально-економічному житті. Складовою Національно-визвольної війни стала боротьба селян за право бути вільними господарями на власній землі. Після укладення Зборівського договору за селянами, які жили на колишніх державних землях на території Гетьманщини, закріпили особисту свободу та право володіти землею, фактично здобуті ними попередньою боротьбою. Їхні маєтки вважалися вільними військовими силами, підпорядкованими Військовому скарбу. За володіння землею вони сплачували державі податок.

Набагато складнішою була ситуація із селянами, які жили на приватних землях. За Зборівським договором шляхта отримала право повернутися до своїх маєтків, а селянство зобов'язало виконувати всі ті повинності, що й до початку війни. Селяни з обуренням сприйняли спроби шляхти відновити своє панування та відмовлялися виконувати це.

Б. Хмельницький за скаргами окремих шляхтичів видавав їм універсали, де вимагав від селян, щоб вони своєму панові «всіляку покору й підданство, як раніше, так і зараз віддавали...». Однак, незважаючи на це, спрямовані Б. Хмельницьким проти повстанців каральні заходи не могли приборкати протести селян. При цьому він розумів, що боротьбу не завершено і без участі в ній селянства марно сподіватися на перемогу.

- *Чи можна стверджувати, що Національно-визвольна війна призвела до значних змін у соціально-економічному житті тогочасної України? Поясніть свою думку.*

Права і привілеї козацтва, скасовані владою за участь у повстаннях кінця XVI — 30-х рр. XVII ст., у ході війни було відновлено. Отримавши можливість для політичної діяльності завдяки наявності власної адміністративної влади, судочинства, військової служби й землеволодіння, козаки остаточно затвердилися як повноправний соціальний стан Української козацької держави.

Уряд Гетьманщини у своїй внутрішньополітичній діяльності всіляко підтримував інтереси козацтва. Особи, вписані до реєстру, разом зі своїми родинами звільнялися від будь-якої залежності, отримували право вільно жити в містах і селах, володіти землею, мати власне самоврядування й судочинство. Провідне місце серед козаків посідала старшина, яка поступово зосереджувала у своїх руках владу й багатства.

Ліквідація Гетьманщини

У січні 1734 р. гетьман Апостол помер. Напередодні він заповів владу старшині. Але ще до смерті Данила Апостола царський уряд прийняв таємне рішення не обирати більше гетьмана, а владу в Гетьманщині передати «Правлінню гетьманського уряду»,

або Міністерському правлінню, у складі трьох російських офіцерів на чолі з генералом, князем О. Шаховським і трьох козацьких старшин. Офіційно ця фактично друга колегія мала керуватися «Рішительними пунктами», але насправді продовжувала обмеження автономії і свавільну русифікацію українців. Правлінням проведено податковий перепис населення, упорядковано законодавство, посилено репресії проти незадоволених російською політикою старшин.

У роки урядування «Правління» (1734-1750) Гетьманщина зазнала страшного економічного занепаду через російсько-турецьку війну 1735-1739 рр., в яку уряд імператриці Анни Іванівни втягнув Лівобережжя, Слобожанщину і Запорожжя. Протягом чотирьох виснажливих років фаворити-німці московської цариці вигрібали з України збіжжя, мобілізували до 100 тисяч козаків, з яких 35 тисяч загинуло, забрали сотні тисяч голів худоби. Окрім того, українці змушені були годувати 75 полків російської армії - величезну ненажерливу прірву, що обійшлося одній лише Гетьманщині в півтора мільйона золотих рублів (у десять разів більше її однорічного бюджету). Коли ж на півдні знову виникла загроза війни з Туреччиною, імператриця Єлизавета Петрівна, щоб задобрити українців, зрештою дозволила обрати гетьмана Лівобережної України.

Призначення останнього гетьмана Кирила Розумовського (1728-1803) на цю досить високу і відповідальну посаду стало випадковістю. Стрімкою кар'єрою він цілком завдячував старшому братові Олексію, який завдяки чарівному голосу і вродливій зовнішності зробив кар'єру при царському дворі, а згодом узяв активну участь у зведенні Єлизавети Петрівни на імператорський престол. За свідченнями сучасників, Олексій був таємно повінчаний з «краткою Єлизаветою».

Вперше думку про відновлення гетьманату на Лівобережжі Єлизавета Петрівна висловила 1744 р. під час відвідання святих місць стародавнього Києва, даючи відповідь на прохання старшини обрати гетьмана. Довго збиралися здійснити задум. Ще довше підбирали гідну такої посади людину. Коли ж зупинилися на кандидатурі молодого Кирила Розумовського, то вирішили, що його ще потрібно ґрунтовно підготувати до управління Україною.

Народився К. Розумовський у родині заможного городового козака Григорія Розума в селі Лемешах (тепер Козелецький район Чернігівщини). Коли з'явилися чутки про його можливе обрання гетьманом, то юнак ще пас батьківську худобу, порався по господарству і був мало обізнаний у козацькій службі. Тому Кирила відвезли до Петербурга, щоб дати належну освіту. Згодом юнака на казенний кошт відправили до Європи - здобувати знання. Щедро обдарований здібностями до наук, Кирило навчався протягом кількох років в університетах Кенігсберга, Берліна, Геттінгена, Страсбурга. Після повернення з закордону молодого вченого призначають президентом Петербурзької імператорської Академії наук. На президентській посаді його обдаровують високими титулами, нагороджують кількома орденами, а також одружують з небогою імператриці - Катериною Нарішкіною. Відтак, настав слушний час урочисто обрати Кирила гетьманом. Вибори проходили 22 лютого 1750 р. з великими почестями у столиці Лівобережної України Глухові під наглядом царського міністра графа Гендрікова. Для участі в раді запросили старшину, козацькі полки, представників населення міст, сіл, духівництва. Церемонія супроводжувалася

урочистим маршем військового почту, несенням царської грамоти з дозволом провести вибори гетьмана, гетьманської булави, хоругви, інших символів влади (клейнодів).

Коли присутні зібралися біля церкви, їм оголосили царську грамоту. Тут же на запитання перед військом і народом про те, кого вони хочуть мати за гетьмана, всі одноставно тричі повторили, що обирають Кирила Розумовського. Так влада на Лівобережній Україні знову повернулася до рук гетьманського правління, що встановилося перед смертю Д. Апостола. Російські органи влади ліквідовувалися. Гетьману підкорялася також Запорозька Січ. В імператорському указі про затвердження виборів відзначалося, що Гетьманщина переводиться в управління Колегії закордонних справ, а гетьмана слід шанувати нарівні з російськими фельдмаршалами.

Нескоро Кирило Григорович з'явився у Глухові: аж надто міцно пов'язався з петербурзьким двором. Управління Гетьманщиною знаходилося у руках старшини, яка прагнула збагатитися і одержати російські дворянські звання. К. Розумовський виявився чужим для України гетьманом, зрусифікованим, купленим Петербургом чинами та нагородами. Краєм і далі правили російські урядовці, які залишилися в Україні з попередніх часів.

Усе це вело до занепаду козацького демократичного самоврядування. Військова рада не скликалася, справи вирішували рада генеральної старшини і полковників, полкові і сотенні старшинські ради. Поступово формувалася і віддалялася від рядового козацтва привілейована старшина, а українська адміністрація ставала щодалі більше старшинсько-шляхетською, панською. З'явився і новий стан - «шляхетство малоросійське». Воно прагнуло збагачення і здобуття юридичних прав на панування. Із «шляхетства малоросійського» швидко сформувалося українське зрусифіковане дворянство, байдуже до ідей самостійності й незалежності України, до долі її народу. Повторилося те, що сталося у XVI ст. за польської доби: провідна верства знову покинула народ, зрадила національні інтереси.

Українське покозачене «панство» прагнуло вдосконалити норми правового регулювання громадських стосунків у Гетьманщині. Його не задовольняло успадковане від минулого українське народне, звичаєве право. Ось чому ще за Данила Апостола створено комісію українських юристів для зведення існуючих у краї законень-у кодекс єдиного законодавства на підставі вимог царських «Рішительних пунктів». Використавши юридичні норми Литовських Статутів, магдебурзького права і народного звичаєвого права, комісія в 1743 р. упорядкувала збірник українських законів під назвою «Права, по котрим судиться малоросійський народ». У 1750 р. правознавець Ф. Чуйкевич у подарунок новому гетьману підготував оригінальний юридичний трактат «Суд і розправа в правах малоросійських». У ньому обстоювалася думка про законне існування власного українського суду.

На підставі цих та інших правових документів у останні роки правління Розумовського в Гетьманщині здійснено досить широку судову реформу. Генеральний суд доповнювався виборними депутатами і ставав вищою судовою інстанцією. Полкові суди перетворилися на міські. Утворювалися повітові та інші суди. Частина судів для розгляду позовів землевласників утворено універсалом гетьмана. Його ж універсалом 1760 р. заборонено переходити селян-кріпаків без дозволу власника. Перехід дозволявся, якщо селянин залишав господарство панові.

Гетьман користувався повагою і нової російської імператриці Катерини II як активний учасник дворцового перевороту на її користь і як розумний радник. Кирило Григорович плекав надію перетворити гетьманство у родову спадщину Розумовських. Але коли Катерині II подали матеріали про те, що таке прохання висловлює старшина з намови гетьмана, то Кирилу Розумовському наказали «добровільно» піти у відставку з посади гетьмана: московським царем українська династія в Гетьманщині була зовсім ні до чого.

Тиск Цариці Був Настільки Міцний, що 10 листопада 1764 р. К. Розумовський «попрохав» звільнити його від такого важкого і небезпечного уряду. Подарувавши экс-гетьмана маєтками, надавши графський титул, звання фельдмаршала і призначивши непомірно високу пенсію, Кирила Григоровича відправили у відставку.

Катерина II, ще одна німкеня на російському троні, перейшла в рішучий наступ на українську автономію. Під час вступу на престол імператриця проголосила, що серед найважливіших завдань вона вважає необхідним добитися встановлення єдиної адміністративної системи управління по всій імперії. Вона прямо заявила, що в Україні також потрібно досягти перебудови влади так, щоб навіть саме «ім'я гетьмана зникло», а не тільки яка-небудь персону, визначена на цей пост. Активно допомагали їй жадібні до наживи за рахунок України царські сатрапи, які служили у цьому благодатному краї. Серед них особливо відзначився доносами про «непорядки» і «зловживання» у Гетьманщині колишній учитель, а пізніше радник і друг гетьмана Теплов.

Щоб не допустити розрухів і заспокоїти жителів Гетьманщини, невдоволених московськими порядками, імператриця видала «Маніфест до малоросійського народу», в якому давала примарні обіцянки змін на краще. Цариця, як і її урядовці та донощики, єдиним хором проголошували, що захищають в Україні простий народ від «зловживань» і «утисків» старшини. Але насправді у старшині вони бачили «сепаратистів», український народ вважають росіянами, які через недбалість князів відділилися від московитів і потрапили під згубний польський вплив. Ось чому їх нібито потрібно було «без особливих церемоній» з'єднати з великоросами, а точніше - русифікувати, знищивши всі згадки про українську державну ідею, яку цариця вважала польською інтригою.

Для управління краєм утворювалася Друга Малоросійська колегія (1764-1782), до якої входили чотири українці та чотири росіяни. Президента і прокурора колегії мали призначати лише з росіян. Повноваження першого президента поклалися на генерал-губернатора Малоросії графа Петра Румянцева. Маючи інструкцію імператриці і високі повноваження президента, він спрямував діяльність колегії на подолання «відчуженості і ненависті» між українцями і московітами, на викорінення прагнення українців до свободи і незалежності, самої думки про те, ніби цей народ «цілком відмінний від росіян». Такими завданнями була просякнута вся 18-річна служба в Україні царського сатрапа.

Серед помітних справ колегії та діяльності її президента варто назвати «Генеральний опис Малоросії», що здійснювався за указом Катерини II безпосередньою участю П. Румянцева у 1765-1769 рр. Проводиться опис за інструкціями і формами, опрацьованими Сенатом, що дало змогу зібрати багатий матеріал про життя міст і сіл, про майновий стан населення. Описували майно України під претекстом покращення

становища народу, а насправді - щоб посилити податкову політику, закріпити привілейований стан старшини, зміцнити кріпосне гноблення селян. Матеріали «Генерального опису» згодом стали цінним джерелом для дослідників історії Лівобережжя.

У 1781 р. царським указом Гетьманщина як адміністративна одиниця імперії ліквідувалася, а на її території утворювалися три намісництва - Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське, об'єднані в одне Малоросійське генерал-губернаторство, очолене П.О. Румянцевим.

У 1783 р. ліквідували і полкову та сотенну адміністрацію. Козацькі полки перетворили на російські карабінерні (стрілецькі) полки. У них заводилась жахлива муштра і нещадні побиття за найменшу провину. Полкову і сотенну старшинську владу замінили російською губернською і повітовою адміністрацією. Козацькі клейноди вивезли до Санкт-Петербургу. У 1785 р. «Жалуваною грамотою» імператриці українська шляхта і козацька старшина зрівнялась у правах і привілеях з російським дворянством. Так ціною втрати української державності, нехай і автономної, старшина отримала мізерні особисті переваги.

Йдучи назустріч бажанням «малоросійського дворянства» і прагнучи уніфікувати становище селян імперії, Катерина II указом 3 травня 1783 р. заборонила будь-які переселення українських селян Лівобережної і Слобідської України, остаточно прикріпивши їх до землі. Загальноросійське кріпосне право поширилося відтоді й в українських землях.

Історики називають Слобожанщину блідою, послабленою копією Гетьманщини. Як і раніше, Слобожанщина у XVIII ст. продовжувала перетинати татарам шляхи нападу на московські землі. Слобідські українські козаки несли сторожову службу на «Білгородській укріпленій лінії», за що одержували від російського уряду певні привілеї й права. їм дозволялося зберігати самобутні козацькі порядки, що теж були дуже обмеженими.

Займаючи Охтирським, Сумським, Харківським, Ізюмським і Острозьким полками значну територію, слобожани не мали єдиного автономного самоврядування. Спроби Самойловича та Мазепи підпорядкувати Слобожанщину Гетьманщині, об'єднавши хоча б ці землі України, закінчилися невдачею. Полки поділялися на сотні, що з часом почали зватися ротами і мали управління, подібне до Гетьманщини. Самі полки підлягали то московським приказам, то спеціальній колегії, то навіть одному білгородському воєводі чи згодом губернатору. У Слобожанщині московські порядки заводились раніше і швидше, ніж у Гетьманщині. Вони ніби перевірялись на слободах, щоб потім повторитися на Лівобережжі. Рано тут запровадили московське право. Серед полкового начальства все більше з'являється росіян. Старшина слобідських полків щодалі все більше обмосковлювалася.

Перша спроба скасувати козацькі порядки у Слобідській Україні сталася 1732 р. Навзамін українських полків з заможнішої їхньої частини вирішили створити драгунські полки. Решту козаків веліли перевести у стан простих селян. Офіцери в полки призначаються лише з росіян. Однак незадоволення виявилось настільки могутнім, що Єлизавета Петрівна скасувала цей захід. Та через 20 років, у 1763-1764 рр., уряд досяг свого. Слобідські полки реформували в кавалерійські частини гусар і

пкінерів (від слова «піка»). Полковий устрій скасовувався. Для управління краєм у 1765 р. створювалася Слобідсько-Українська губернія, пізніше названа Харківською.

Ліквідація царизмом автономії України у кінці XVIII ст. є тяжким злочином, реакційною дією Москви щодо українського народу. Знищення української державності - кривда, заподіяна Україні, удар, завданий у її серце, що не може бути нічим виправданий і не буде ніколи забутий і стертий, попри всі ті гадані блага, що нібито дала імперія взамін.

Українська гетьманська держава проіснувала всього 120 років, але відіграла велику роль в історії України. Перш за все це була держава українського народу, ґрунтована на козацькому стані з прогресивними, демократично-республіканськими формами правління. Гетьманщина забезпечила остаточне становлення українського народу, розвиток його мови, культури, піднесення національної свідомості. Навіть після ліквідації Гетьманщини Лівобережна Україна залишається центром українського життя, місцем поширення української національної ідеї, визвольної боротьби. На основі полтавсько-київського діалекту виплекалася сучасна літературна мова, більшість письменників, учених, політичних діячів вийшли з Лівобережжя. Серцевиною українства воно залишилося аж до страшного голоду 1933 р., коли комуністичній владі вдалося шляхом мільйонних смертей зламати українське селянство — ту наріжну вісь, на якій і трималася історична спадщина козацького державотворення в Україні.

Значення української козацької державності — Гетьманщини

Народження із Запорізької Січі Гетьманської держави було логічним продовженням формування нації і державності. Виняткову роль у цьому відіграв гетьман Богдан Хмельницький. При ньому держава набула всіх ознак республіканського демократичного устрою.

У цей час в Україні сформувалась нова верства населення — шляхта. В межах Гетьманщини саме шляхта і забезпечувала тяглість в існуванні українського політичного етносу з XIV по XIX ст. Шляхта, а не якийсь інший стан, пережила і сприйняла все краще від попередніх поколінь. Шляхта стала соціальним ідеалом нової української еліти Гетьманщини, яка досягла зрештою російського дворянського звання. Ця концепція ґрунтовно досліджена в монографії Н. Яковенко «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)». — К., 1994.

Гетьманська держава проіснувала півтора століття. Цього було досить, щоб вона не щезла зі шпальт історії, з пам'яті народної. Цього було досить для виникнення ментальності народу, який має свою державу. За цей час виникла своя національна політична еліта. Згуртованість народу навколо своїх керівників гідна поваги й сьогодні. Національне самоусвідомлення українського народу в XVII ст. загостило цікавість суспільства до основ європейської цивілізації — до античності, християнства та просвітництва. Це стало ознакою появи в Україні своєї інтелектуальної еліти. Вона дала можливість шляхом еволюції вдосконалювати українську державність.

Прикладом цього була перша в світі Конституція гетьмана Пилипа Орлика. Прийнята вона була в 1710 р. в Бендерах. У ній найголовнішою була проблема взаємовідносин гетьмана з народом. Влада гетьмана обмежувалась постійною участю в управлінні генеральної старшини і генеральної ради. Обмеження стосувались адміністрації, суду,

виборів старшини, фінансів. Багато уваги приділялось обмеженню соціальної експлуатації, У Конституції стверджувалось, «щоб людям військовим і посполитим зайві не чинили обтяження, наклади, пригнічення та здирства, через які вони, покинувши житла свої, звикли пріч йти і в закордонних державах шукати спокійного, легшого й кориснішого собі мешкання».

Основним пунктом Конституції було проголошення України незалежною від Польщі і Москви. Найменш демократичною була стаття 1-а Конституції, в якій говорилося, що «новообраний гетьман... повинен... дбати та міцно поставити, аби жодне іншовір'я до Малої Росії, Вітчизни нашої, не було запроваджено, ...іновірцями співжиття на Україні... не давати дозволу». Як писав про Бендерську конституцію О. Оглоблин, вона була «віковичним пам'ятником української державно-політичної думки».

Однак шлях еволюції і вдосконалення національної держави був перерваний, що трагічно позначилось яє тільки на долі українського народу, а й негативно вплинуло на політичну стабільність європейського континенту.

Чи погоджуєтесь ви з тим, що... Чому?

- Після Національно-визвольної війни сформувалася Українська козацька держава — Військо Запорозьке. Історичні обставини її виникнення обумовили напіввійськовий характер тогочасної української державності.
- Запорукою успішної розбудови Української козацької держави стала її армія, створена на організаційних засадах Запорозької Січі.
- Наявність власних фінансів та судочинства свідчила про те, що Військо Запорозьке мало всі ознаки повноцінної держави.
- Значні зміни відбулися в соціально-економічному житті населення Гетьманщини.

Запитання та завдання

Полковник реєстрових козаків. Гравюра 1841 р.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть особливості політичного устрою Української козацької держави. 2. Як в адміністративно-територіальному устрої Гетьманщини втілювалися традиції козацького

самоврядування? 3. Що було притаманно організації українського війська доби Б. Хмельницького? 4. Укажіть нові явища в соціально-економічному житті українського суспільства, спричинені Національно-визвольною війною.

5. Визначте за картою (с. 75) центри полків Гетьманщини в 1649 р. Показати кордони Української козацької держави в цей період. 6. Колективне обговорення. Визначте риси, притаманні Гетьманщині як формі державності.

7. Робота в малих групах. Обговоріть і порівняйте Українську козацьку державу — Військо Запорозьке з відомими вам тогочасними європейськими державами. За необхідності зверніться до додаткових джерел. 8. Пригадайте зміст розглянутих вами на уроках української літератури історичних пісень «Чи не той то хміль» та «Ой Морозе, Морозенку». Як у них відображено роль козаків як захисників рідної землі?

Хорунжий. Художник С. Васильківський

Опишіть зовнішній вигляд представників козацтва за ілюстраціями.

Тестування. «Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII-на початку XVIII ст.»

1. Позначте місце, де в 1659 р. українські війська розгромили росіян.

- а) На «Дрижиполі»;
- б) під Конотопом;
- в) під Чудновим;
- г) під Чигирином

2. Позначте, що собою являли чигиринські походи XVII ст.

- а) Напади російських військ на столицю гетьманської України;
- б) узяття Чигириня польськими військами;
- в) зречення П. Дорошенка гетьманства;
- г) правління Ю. Хмельницького.

3. Позначте рік «Вічного світу».

- а) 1667 р.; в) 1686 р.;
- б) 1681 р.; г) 1672 р.

4. Укажіть автора «Конституції прав і свобод Запорозького Війська».

- а) Д. багатогрішний; в) І. Самойлович
- б) Ю. Хмельницький; г) П. Орлик

5. Укажіть рік, коли Могилянка отримала статус академії.

- а) 1632 р.; в) 1702 р.;
- б) 1701 р.; г) 1663 р.

6. Позначте прізвище президента I Малоросійської колегії.

- а) С. Вельямінов; б) О. Меншиков; в) О. Шаховський; г) В. Голіцин

7. Дайте визначення поняттям: протекторат, «Чигиринські походи», «Паліївщина».

8. За видання якого указу Мазепа серед українців отримав прізвисько «вітчим України»?

- а) указ про 2-денну панщину;
- б) указ про ліквідацію козацтва;
- в) указ про участь козаків у Північній війні;
- г) указ про отримання Могилянкою статусу академії.

9. Установіть відповідність між прізвищами осіб та фактами з їхньої біографії.

а) П. Орлик	1) на Переяславській раді 17.03.1674 р. був обраний гетьманом у всій Україні;
б) П. Дорошенко	2) обраний гетьманом у 1727 р.;
в) І. Самойлович	3) як полковник Чигиринських їздів до Москви з використанням платіжних пунктів деяких пунктів Переяславських статей 1659 р.;
г) І. Мазепа	4) автор «Пактів та Конституцій законів і вольностей Війська Запорізького»;
	5) в 1659 – 1663 рр. перебував на службі при дворі польського короля Яна II Казимира.

10. Установіть відповідність між назвами документів, які підписали українські гетьмани, та їх змістом.

- а) Царські загони розміщувалися в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві, Умані;

б) 10 пунктів угоди. Ліквідовувалася особиста охорони. Українці не мали права бути присутніми на переговорах щодо своєї долі;

в) 27 пунктів угоди. Гетьману дозволялось мати особисту охорону- одну тисячу компаній. Податки збирала старшина;

г) збирання податків покладалося на московських воєвод. Вибори гетьмана відбувалися з дозволом царя та в присутності царського представника.

1) «Переяславські статті» Ю. Хмельницького;

2) «Московські статті» І. Брюховецького;

3) «Березневі статті» Б. Хмельницького;

4) «Глухівські статті» Д. Багатоґрішного.

5) «Конотопські статті» І. Самойловича.

6. Творчий рівень: (2 бал.)

Визначте плюси та мінуси гетьманування Петра Дорошенка. Як ви гадаєте, за що його було названо «сонцем Руїни»

<https://wordwall.net/resource/69777909/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F/%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C-%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B9>

СЕМІНАР № 3

Тема. Українські землі у XIX ст.: між двома імперіями.

План

Теми рефератів

- Адміністративно – територіальний устрій українських земель у складі іноземних держав.
- Характер політики австрійського уряду щодо українців. Продовження реформ Габсбургів, їх роль у розвитку національно – культурного життя Галичини та Буковини.
- Буржуазна революція 1848 року. Скасування кріпосного права. Головна Руська Рада. Розвиток промисловості.
- Зародження національно- політичного руху в Україні. Поява політичних партій
- Загострення соціально – класових протиріч. Селянські повстання.
- Скасування кріпосного права в Російській імперії.
- Реформи 60 – 70 – х років та їх здійснення в Україні.
- Шляхи розвитку буржуазних відносин в с.г. особливості завершальної фази промислового перевороту.
- Культура другої половини XIX ст.(для ОП-204)

Тези відповідей

Основні поняття: колонія, русифікація, криза феодално-кріпосницької системи, товарне виробництво, промисловий переворот, національне відродження, суспільно-політичний рух, конституційна монархія, конституція, республіка, слов'янська федерація, масонство, декабристи, реформа, контрреформа, буржуазія, пролетаріат, індустріалізація, модернізація, капіталізм, громадівський рух, циркуляр, марксизм, радикалізм, лібералізм, соціалізм, соціал-демократія, парламент, парламентаризм, трудова міграція, діаспора, політична партія, продуктивні сили, інвестиції, акціонерні товариства, монополія, синдикат, трест, фінансовий капітал, революційна криза, демократична революція, конституційне правління, політичні права, виборче право, демократичні свободи, страйковий рух, політичний страйк, профспілки, ради робітничих депутатів, реакційний режим, імперіалістична війна.

Готуючись до першого питання, треба розуміти ті процеси, які відбуваються в підросійській Україні в кінці XVIII – на початку XIX ст., зокрема, необхідно з'ясувати, коли і як завершилось включення етнічних українських земель у систему державних кордонів Російської імперії.

Необхідно показати, що запроваджений новий адміністративний поділ був однією зі складових проведення в Україні російської імперської політики, охарактеризуйте її сутність. Доведіть, що українські землі, які увійшли до складу Росії, були повністю позбавлені будь-яких ознак державності і стали її внутрішньою колонією.

Характеристику соціально-економічного становища України у першій половині XIX ст. доречно розпочинати з пояснення, що феодално-кріпосницька система, яка

базувалася на натуральному веденні господарства, власності поміщиків на землю, особистій залежності від них прикріплених до землі селян, залишалася панівною. Водночас слід наголосити, що загострюється боротьба між феодально-кріпосницькою системою і новим капіталістичним укладом, який визрівав у надрах феодалізму і з кожним кроком набував все більшої сили.

Особливо зверніть увагу на те, що в 30-40 рр. XIX ст. в Росії розпочався промисловий переворот. Проаналізуйте його сутність.

Варто показати, що Російська імперія в середині XIX ст. переживає глибоку загальну державну кризу. В чому була її сутність? Поясніть, чому самодержавство пішло на проведення кардинальних реформ. Дайте оцінку буржуазним реформам 1860-1870 рр. Проаналізуйте, яке вони мали значення для політичного та соціально-економічного розвитку українських земель підросійської України.

Необхідно звернути увагу на розвиток капіталізму в Росії, зокрема в Україні. Покажіть частку промислового виробництва українських земель в загальному обсязі виробництва Російської імперії, зокрема проаналізуйте розвиток транспортної системи, міст, роль іноземного капіталу тощо. Охарактеризуйте зміни в соціальній структурі суспільства.

Багато звернути увагу на соціально-політичний рух в першій половині XIX ст. Покажіть, що в поглибленні кризи феодально-кріпосницької системи відігравали значну роль антифеодальні рухи поміщицьких і державних селян, робітників-кріпаків поміщицьких та найманих робітників купецьких мануфактур, виступи військових поселенців тощо. Наведіть конкретні факти та проаналізуйте їх, зробіть висновки.

Продовжуючи відповідь на питання, потрібно звернути увагу на те, що невдоволення політикою самодержавства, яке охопило ліберальні кола, призвело до формування в суспільстві опозиційних настроїв. Тому не випадково наприкінці XVIII – початку XIX ст. у ліберальних колах українських діячів культури, військових, чиновників, поміщиків укорінюється масонство.

Необхідно звернути увагу на декабристський рух в Україні, проаналізуйте зміст програмних документів товариств дворянських революціонерів, зокрема, Південного, Північного та товариства Об'єднаних слов'ян. Співставивши їх, зробіть висновки про їх різницю. Зверніть увагу на те, як ставились декабристи до національного питання.

Даючи характеристику національному та соціально-політичним рухам другої половини XIX ст., перш за все зверніть увагу на лібералізацію суспільного життя в Російській імперії, яка була передвісником майбутніх реформ. Зокрема, це дало можливість значно активізуватись українському національному руху. Проаналізуйте та дайте оцінку діяльності українських громад. Розкрийте зміст і дайте оцінку Валуєвському циркуляру (1863 р.) та Емському указу (1876 р.). Проаналізуйте діяльність земсько-ліберального руху. Зверніть увагу на те, що після оголошення реформи 1861 р. соціальне протистояння на селі не припинилось.

Розглядаючи питання, потрібно зупинитися на суспільно-політичній течії російського руху – народництво, яким Україна була охоплена з початку 1870-х аж до кінця 1880-х рр. Потрібно проаналізувати діяльність народників в Україні. З'ясуйте форми та методи їх діяльності.

Варто звернути увагу на важке становище робітництва, його боротьбу за свої права, на поширення соціалістичних ідей в Україні, зокрема марксистських (М. Зібер, С. Подолинський). Розкрийте діяльність перших робітничих організацій, зокрема,

Південноросійського союзу робітників. Проаналізуйте діяльність марксистських гуртків в Україні (80-90 рр.) та їх об'єднання у Союзи боротьби за визволення робітничого класу.

Розкриваючи друге питання, необхідно показати, що в Західній Україні, яка була під владою Австрійської імперії, відбувались такі ж самі процеси, що і в Наддніпрянській Україні, зрозуміло з врахуванням особливостей, що історично склалися в цьому регіоні.

Проаналізуйте становище західноукраїнських земель, урядову політику щодо цих територій, промисловий розвиток, соціальні конфлікти (антифеодальний рух селян) наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

Зверніть увагу на те, що під час революційних подій 1848 р. правлячі кола Австрійської імперії були змушені в Галичині та Буковині скасувати кріпацтво, а також задовольнити деякі вимоги українців в культурі, мові тощо (наведіть приклади).

Висвітлюючи національно-культурне відродження на західноукраїнських землях, яке відбувалося в умовах австрійського і польського засилля, зверніть особливу увагу на діяльність та історичне значення "Руської трійці". Розкрийте причини появи першої української політичної організації в західноукраїнських землях – Головної руської ради. Необхідно зазначити, що активність українців дала їм можливість вибороти право на представництво у першому австрійському парламенті.

У висновку наголосіть, що в наступні роки національно-політичні успіхи українців Галичини пішли на спад під тиском реакції. Проте, незважаючи на незавершеність революційної боротьби, вона стала серйозною школою для галицького національно-визвольного руху.

Розглядаючи соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у другій половині XIX – поч. XX ст., слід звернути увагу на те, що після революції 1848-1849 рр. в Австрійській імперії у Західній Україні поступово ліквідовуються феодально-кріпосницькі відносини і розвивається капіталізм. Проте вона так і не позбулася рис аграрно-сировинного придатка Австро-Угорщини. Поясніть причини міграції місцевого населення.

Проаналізуйте політизацію національного руху (москвофіли, народовці, радикали). Поясніть, чому Галичина перетворилася на український "П'ємонт". Покажіть, як відносна демократизація політичного життя в Австро-Угорщині в умовах парламентаризму сприяла появі громадсько-політичних організацій, діяльність яких, на відміну від Росії, відбувалася в легальних умовах. Охарактеризуйте діяльність перших українських політичних партій. Зверніть увагу на розвиток кооперативного, культурно-просвітницького руху, появу українських організацій "Січ", "Сокіл". Покажіть, як посилення національного руху в Галичині впливало на взаємини між східними та західними українцями.

Готуючись до відповіді на третє питання, зверніть увагу на глибокі зміни, що відбулися в соціально-економічному становищі підросійській Україні на межі XIX –XX ст. Проаналізуйте темпи росту промисловості, інтенсивні процеси концентрації та централізації капіталу; утворення великих монополістичних та банківських об'єднань, посилення їх ролі в економічному житті; практичний інтерес іноземного капіталу до українських промислових центрів, характер інвестицій та їх вплив на тенденцію становлення капіталістичного виробництва.

У підсумку зазначте, що національно-визвольна боротьба, суспільний рух в Україні вливалися в єдине русло загальноросійської боротьби проти царизму, що в умовах тотальної кризи панівного ладу ця боротьба наближала крах самодержавства.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Баран І.В., Юрчук О.Ф. Історія України : перша половина ХХ століття. Львів: Галицька видавнича спілка, 2019. 185 с.
2. Бойко О.Д. Історія України: підручник / О.Д.Бойко. 7-е вид. - К.: ВЦ«Академія», 2018. - 720 с.
3. Історія України : посібник / За ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчієнка. К.: «Академія», 2008. 480 с. 4. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.) / За ред. В. Барана. Л. : НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003. 669 с.
4. Історія України. Довідник для абітурієнтів та школярів Віталій Власов, Станіслав Кульчицький, Олександр Панарін О. Київ: Літера ЛТД, 2020. — 504 с.
5. Новітня історія України (1900-2000) : підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин та ін. К. : Вища шк., 2000. 663 с.

Допоміжна

1. Гунчак Т. Україна : перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993.
2. Дорошенко Д. Нарис Історії України. Львів: Світ, 1990. 572 с.
4. Історія України / кер. кол. Ю. Зайцев. Вид. 4-те. Л.: Світ, 2003. 520 с.
5. Крип'якевич І. Історія України. Л.: Світ, 1999. 520 с.
6. Кульчицький С.В., Мицик Ю.А., Власов В.С. Історія України. Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів Київ: Літера ЛТД, 2010. — 528 с.
7. Історія України. (короткий курс лекцій) Лазарович М. Тернопіль «Джура» 2007;
8. Субтельний О. Україна. Історія. К. : Либідь, 1991. 509 с.
9. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України : у 2-х т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. К.: Либідь, 2002. 608с.

Електронні ресурси:

- Історія України: Електронні підручники
<https://history.vn.ua/pidruchniki/ukraine-history.php>
- Бойко О.Д. Історія України: підручник / О.Д.Бойко. 7-е вид. - К.: ВЦ «Академія», 2018. - 720 с.
<https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>
- Новий довідник історії України
<https://history.vn.ua/book/new.html>

